

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію **Кравчук Ольги Василівни** «Конструювання поетичної ідентичності у творчості Рози Ауслендер», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.04 – література зарубіжних країн

За останні роки в нашому літературознавстві почастишали наукові дослідження, присвячені творчості німецькомовних письменників, вихідців із Галичини та Буковини, що до Першої світової війни входили, на правах коронованих земель, до складу Австро-Угорської монархії. Це дуже відрядне явище, оскільки відкриваються нові імена, досліджується художня спадщина митців високого рівня. З іншого боку, мультикультурність цього краю дозволяє застосовувати новітні літературознавчі методології та підходи, що сприяє поглибленому вивченню його самобутності, специфічної ментальності, виокремлює приклади плідної взаємодії різних культур.

В цьому плані значний інтерес викликає дисертаційна робота Кравчук Ольги Василівни, присвячена дослідженню художньої спадщини Рози Ауслендер (1901-1988), яка належить до старшої генерації німецькомовних поетів, виплеканих мультикультурною атмосферою Буковини. В Україні творчість цієї авторки відома ще дуже мало. Існує лише одна двомовна збірка віршів Р. Ауслендер «Час фенікса» (пер. П. В. Рихла). Центральна проблема дисертації – конструювання поетичної ідентичності у творчості Р. Ауслендер – досі перебувала поза увагою як зарубіжних, так і вітчизняних літературознавців, що засвідчує її безумовну наукову новизну.

Якщо залишатися в рамках суто академічного дискурсу, то слід наголосити, що формулювання заявленої теми доволі вичерпне, оскільки воно вперше в нашому літературознавстві охоплює сукупну творчість Рози Ауслендер, при цьому воно водночас чітко проблемне, позаяк зосереджується головним чином на одному з суттєвих її аспектів – конструюванні поетичної ідентичності у творчості поетеси. Актуальність дослідження не викликає сумнівів – вона продиктована неухильно зростаючим інтересом до художньої спадщини Р. Ауслендер. Крім того, ідентичнісна проблематика, яка утворює

магістральний вектор творчості поетеси, досі ще не ставала предметом монографічного висвітлення.

Структура дисертації чітко продумана, в ній простежується струнка логіка, покликана забезпечити як поєднання теоретико-літературних та історико-літературних аспектів, так і поетапне розгортання творчої спадщини авторки. В теоретичному розділі «Теоретико-методологічні засади вивчення творчості Р. Ауслендер» докладно висвітлено стан і проблеми наукового осмислення літературної спадщини поетеси у вітчизняному й зарубіжному літературознавстві, переконливо обґрунтовано теоретичні та методологічні засади дослідження, зокрема визначено природу і сутність ідентичності в гуманітарному дискурсі. Все це зроблено доволі переконливо, з відсиланням до відповідних джерел, з опорою на текстуальні приклади з творчості Р.Ауслендер, які добре ілюструють заявлені теоретичні постулати. Вельми цікаві спостереження над конструктами поетичної ідентичності авторки, що базуються на грі уяви, на вдаваних «гіпотетичних» перевтіленнях, на різного роду фантастичних метаморфозах і містифікаціях, спроектованих на ліричне «я» та дотичних до міфологічних концепцій, до так званої теорії метемпсихозу.

Поетична ідентичність, як базове положення, аргументовано розглядається як тимчасовий, відносний, незавершений конструкт, що має онтологічний статус проекту або постулату. Самотворення особистості поетеси відбувається у постійному творчому акті стосовно самої себе. Виявлення сенсу в житті «Хто я»? «Куди я рухаюся»? «В чому сенс мого існування»? – суттєвий чинник в конструюванні особистої ідентичності Р. Ауслендер.

Важливу роль у процесі конструювання її ідентичності відіграють образи, сюжети, зразки, яким вона наслідує. Наративна ідентичність кваліфікується як рефлексивна форма буття, що базується на розумінні себе шляхом опосередкування знаками, символами.

У другому розділі дослідниця зосереджує увагу на аналізі функцій образів природи, які зустрічаються в системі ідейно-художніх та виражальних засобів віршів і ліричних мініатюр в прозі Рози Ауслендер. Ретельно

проаналізувавши та покласифікувавши образи живої (квіти, дерева, тварини, птахи, комахи) і неживої (зірки, місяць, вітер) природи, за допомогою яких Р. Ауслендер трансформує своє ліричне «я» в пошуках власної ідентичності, О.В.Кравчук справедливо наголошує на провідному принципі антропоморфізації природи у творчості поетеси. Аргументованими виглядають твердження щодо трансформації природних образів, зокрема образу зірки, у різні періоди її творчості (с. 65). Дослідниця відзначає важливу роль образу дерева в процесі конструювання поетичної ідентичності авторки, звертаючись до пантеїстичної концепції М. Бубера, який постулював нерозривну єдність людини і природи, і вважав, що відношення Я-Ти (основна ідея його «філософії діалогу») можливе не тільки до людини, але й до дерева, і в цьому випадку замість біологічних чи фізичних характеристик дерева маємо справу з ціннісною духовною природою. В цьому плані переконливим видається аналіз дерева Сефирот (вірш «Родове дерево»). Загалом вірно наголошено на спорідненості життя поетеси з долею левітів (відсутність земляного наділу, постійне кочування з місця на місце, заняття духовними справами), однак поза увагою дисертантки залишився такий важливий аспект як особливе становище, функція, що обумовлює органічний зв'язок ліричного «я» поетеси з біблійними персонажами уявної доньки Мойсея, дружини Лота та маовітянки Рут.

Слід зазначити, що образ дерева – або ж похідного від нього збірного образу лісу – має для Буковини, яка отримала свою назву від одного з біовидів дерева (Буковина означає не що інше, як Буковий край), особливе символічне значення; до цієї символіки часто зверталися не тільки німецькомовні чернівецькі поети (наприклад, образ дерева часто фігурує в поезіях Альфреда Маргул-Шпербера чи Пауля Целана), але й українські письменники (до опису буковинських лісів нерідко вдавалася Ольга Кобилянська). Очевидно, цей контекст варто було б дещо поглибити, як і контекст символіки квітки, особливо троянди – як найлогічнішого об'єкту ідентифікації поетеси, котрий присутній вже в її імені (Роза). Тут запрошуються паралелі хоча б з Паулем Целаном, одна з поетичних збірок якого так і зветься – „Die Niemandrose“

(«Нічийна троянда»), до речі перекладена українською мовою науковим керівником дисертантки професором П.В. Рихлом. А через Целана відкриваються ще глибші ремінісценції, які ведуть до Райнера Марії Рільке, в якого троянда присутня навіть у знаменитій епітафії на його могилі у швейцарському Пароні: „Rose, oh reiner Widerspruch, Lust,/ Niemandes Schlaf zu sein unter soviel/ Lidern“ («Трояндо, о чиста розбіжносте, втіхо/ бути нічийним сном під стількома/ повіками»).

Натомість образи птахів (ластівка, соловейко, дрізд) і комах (насамперед бджола) простежено у ширшому контексті – тут залучаються біографічні факти, зокрема, невідомий донедавна навіть біографам поетеси епізод її ув'язнення органами НКВД через звинувачення у шпигунстві (перебуваючи в камері, Р. Ауслендер мобілізувала свою фантазію, уявляючи себе ластівкою, здатною вилетіти зі своєї темниці на волю). Водночас образ птаха відкриває багате коло інших асоціацій – ширяння птаха уособлюється з поетичним натхненням, а пташине перо тривалий час слугувало, як відомо, інструментом письма, що також дотичне до поетичної творчості, вдалим є порівняння птаха з поетичним текстом. Або ж міфологічно-літературні екскурси, пов'язані з образом бджоли як символу працелюбності, безкорисливості й служіння громаді, що також має поетичні конотації й давню традицію уславлення «нектару» як продукту поетичної творчості (відсилання до давньоримського поета Вергілія тут вельми доречне).

Широкий спектр інтертекстуальних зв'язків поезії Р.Ауслендер з феноменами світової літератури демонструє третій розділ дисертації, в якому йдеться про реалізацію поетичної ідентичності у транзитивних образах і мотивах. Теорію транзитивних сюжетів і образів найповніше розробила свого часу чернівецька літературознавча школа в особі таких відомих науковців, як А. Волков, А. Нямцу, В. Антофійчук, тому не дивно, що даний розділ прописаний особливо ґрунтовно, а його структуризація і класифікація заснована на міцних теоретичних підвалинах. Тут розглянуто рецепцію біблійних старозавітних образів – Адама і Єви, Каїна й Авеля, моавитянки Рут,

Лотової дружини, а також фіктивний образ «доньки Мойсея», що його можна висувати з біблійної історії тільки гіпотетично, котрий стає, однак, для поетеси об'єктом ідентифікації, символом безперервної тяглості єврейської традиції та запорукою неперервності родоводу, незважаючи на всі жахливі історичні катастрофи. А через образи дружини Лота та моавитянки Рут простежується конструктивний діалог юдаїзму і християнства, помітне прагнення поетеси долучитися до створення німецько-єврейського культурного синтезу. «Книга Рут» сприймається як ілюстрація нероздільності усної і письмової Тори, як милосердя по відношенню до живих і мертвих.

Особливо глибоким і багатограним виявляється в ході інтерпретації біблійного матеріалу образ прародительки Єви, який отримує в поезії Розі Ауслендер численні модифікації і засвідчує неабияку здатність поетеси до продуктивної «апокрифічної» міфотворчості. Дисертантка розкриває еволюцію цього образу, невпинні пошуки поетесою все нових і нових ситуативних моделей, які дають змогу конструювати різні несподівані іпостасі Єви, при яких особливо чітко проявляється її творчий первень, так що вона здатна навіть конкурувати із самим Всевишнім, окреслюючи своїми бажаннями, вчинками, поведінкою альтернативні проекти творіння, які містять у собі гендерні, феміністичні елементи й протиставляються патріархальній моделі світу. Подібні тенденції спостерігаються також при аналізі деяких казкових жіночих образів – таких, як Білосніжка, Попелюшка, Шехерезада. Тут варто було бодай побіжно згадати про такий сучасний напрям літературознавства, як феміністична критика, в контексті якого численні жіночі перевтілення поетеси набули б суголосності з тенденціями новітньої західноєвропейської, в тому числі й німецької літератури (Інгеборг Бахман, Кріста Вольф та ін). Напрошується потреба і в розкритті і такого важливого аспекту в проблематиці ідентичності поетеси, як тілесність.

Ідентифікаційні прагнення Розі Ауслендер втілюються не тільки в традиційних жіночих образах, але й у низці чоловічих транзитивних постатей, з якими вона відчуває певну спорідненість за конфігурацією долі – це такі

образи, як Одиссей, Дон Кіхот або Робінзон Крузо. Дисертантка переконливо доводить, що кожен з цих персонажів, знакових творів західноєвропейського письменства, слугував моделлю на певних етапах життя поетеси, а тому так само ставав для неї ідентифікаційним об'єктом, з яким вона пов'язувала свої екзистенційні стани. Але чомусь образ Одиссея тлумачиться в дисертації тільки крізь призму давньогрецької міфології (див. підрозділ «Античний матеріал як джерело образотворення: авторська інтерпретація міфу про Одиссея»), тоді як його художньо найдовершеніша інтерпретація втілена все-таки в «Одиссеї» Гомера, себто в літературному творі.

Логічним завершенням в конструюванні цілісної поетичної ідентичності є підрозділ 3.5, в якому розкривається значення архетипного образу матері, як основи єврейського дому і родини, як передачі духовного зв'язку з Творцем через ланцюжок поколінь. Згідно юдаїзму єврейська душа передається тільки через народження від єврейської мами. Мудреці стверджують, що вже у період вагітності мама виховує дитину, оскільки дитина чує голос матері – її мову, її молитви, її пісні. І після народження дитини єврейська мати продовжує працювати над вихованням своїх дітей, створюючи свій особливий єврейський дім, сповнений тепла і любові, чистоти і святості, навчаючи синів і дочок їх призначенню: бути богобоязними євреями та надіятися на Бога. Для поетеси образ матері пов'язаний з локусом дому, вітчизни, мотивами спогадів. Водночас, як переконливо доводить дисертантка, «тут присутня також реалізація материнського інстинкту нереалізованої в реальному житті поетеси мрії материнства», зокрема, через художній прийом спілкування її ліричного «я» зі своїм уявним сином»(с.184).

Зазначу, що в дисертації спостерігається певна непропорційність між розділами, це стосується зокрема третього розділу, в якому аж 12 підрозділів. Втім, у процесі читання дисертації такий контраст стає не таким помітним, завдяки вдалому та переконливому застосуванню теоретичних положень до аналізу текстів, що однозначно переважає у цій роботі. На мою думку, підрозділ 3.3 «Реалізація поетичної ідентичності за допомогою казкових

мотивів варто було б перенести в кінець, і тоді він сприймався б органічніше у взаємозв'язку з підрозділом 3.5 «Значення архетипного образу матері у конструюванні поетичної ідентичності».

Відповідно до канонічних вимог жанру, кожний розділ дисертаційного дослідження має власну систему висновків, які органічно переростають у доволі розгалужені й деталізовані загальні висновки, які в цілому точно і повно відображають пошук дисертантки та його плідні результати.

Конструювання поетичної ідентичності Рози Ауслендер засвідчує, що це інтегральний феномен, прояв складної психічної діяльності, сенс якого може бути досягнутий у цілісності, як сенс окремого моменту, як життя з природою, з людьми, з духовними сутностями. В діалозі з Богом і світом вона набуває свого справжнього «Я», переборює самотність, відчуження, і відкривається світу через знаходження свого «Я» у «материнській мові», у «слові для людей». Фантазування, меланхолія – духовний простір для виживання, заміна батьківщини, а світосприймання – віра в диво слова.

Часом при читанні дисертації О. В. Кравчук виникає враження, що дослідниця надмірно розпорошується, намагаючись охопити всі аспекти поетичної творчості Рози Ауслендер, пов'язані з ідентифікаційною проблематикою. Подекуди це призводить до дещо калейдоскопічного викладу аналітичного матеріалу. Зрозуміло, що дисертантка прагнула до якнайбільшої повноти висвітлення своєї теми, що само по собі похвально, але, можливо, тут потрібно було все-таки здійснити строгіший відбір об'єктів ідентифікації. Це дало б можливість ущільнити текстовий простір, детальніше розгорнути міфологічні та історико-літературні екскурси, поглибити інтертекстуальні обрії авторських перевтілень, чіткіше профілювати самі інтерпретації поезій.

Строгішого підходу потребує й саме оформлення дисертації – часом тут трапляються поодинокі механічні описки, незначні стилістичні огріхи – тавтологічні повтори, синтаксична неузгодженість тощо. «Антропа обриває життя, перев'язуючи нитку»(с. 123), «Автор зображує як дерево здатне тримати життя у власних руках, балансуючи між небом і землею»(с.74). Окремі

конкретні зауваження вже були подані вище у ході розгляду структурних частин дослідження. Деякі теоретичні положення дисертації потребують однак розпрозорення, викликають запитання, бажання подискутувати з її авторкою. Хотілося б почути відповідь дисертантки на такі запитання:

1. У творчій спадщині Рози Ауслендер є твори, написані англійською мовою. Зрештою, вільно володіючи цією мовою, поетеса могла б легко адаптуватися до нових реалій повоєнної Європи і виявити свій спротив злочинам націонал-соціалізму у формі демонстративної відмови від німецької мови. Однак цього не сталося. Чим, на Вашу думку, пояснити таку позицію поетеси і як це може позначитися на подальшому визначенні творчості Р.Ауслендер: вона німецькомовна поетеса єврейського походження, чи німецько-єврейська авторка, або ж німецька поетеса? Чи не вважаєте Ви, що тут доцільно виходити з такого ключового поняття юдаїзму як галут?
2. У дисертації в кількох місцях згадується ім'я графолога Геліуса Гехта, з яким Розу Ауслендер єднали багаторічні близькі стосунки. Кохання до цього чоловіка поетеса пронесла через все своє життя, воно було для неї мало чи не провідною зорею. Відомо також, що подружній стан коханого не дозволяв їм жити в офіційному шлюбі. Очевидно, була ще й інша причина в розриві їх стосунків. Відомо, що перший крок у цьому відношенні зробила саме Роза Ауслендер. Чи відома Вам справжня причина цього розриву? Це питання не є суто формальним чи лише психологічним, а радше впливає з комплексного бачення поетичної ідентичності Рози Ауслендер.

Висловлені зауваження не мають, однак, принципового характеру й суттєво не впливають на загальну оцінку дисертації. В цілому перед нами вельми цікаве, самостійне й завершене дослідження, яке є новим словом у вивченні творчості видатної поетеси. Автореферат всебічно відображає основні параметри дисертації, опубліковані статті (10 публікацій, 8 із них у фахових виданнях України, 2 – у зарубіжних виданнях) достатньо повно розкривають її

структуру і зміст, список використаних джерел (288 позиції, переважна більшість із них іноземними мовами) засвідчує глибоку обізнаність з основним масивом фахової літератури.

Положення і висновки дослідження можуть бути використані при підготовці лекційних курсів з історії німецької літератури, теорії літератури, порівняльного літературознавства, спецсеминарів з проблематики національної, оповідної та поетичної ідентичності, при написанні кваліфікаційних робіт, навчальних посібників з цієї проблематики.

Все вище зазначене дає підстави стверджувати, що дисертація О.В.Кравчук на тему «Конструювання поетичної ідентичності у творчості Рози Ауслендер» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановою КМ України № 656 від 19.08.2015р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), а його авторка заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.04 – література зарубіжних країн.

Доктор філологічних наук,
професор кафедри зарубіжної літератури
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Мегела

І. П. Мегела

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ
ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР НАЧ
КАРАУЛЬНА Н. В.
2018Р.

